

Σύμβολα και συμβολισμοί στη Χάρτα του Ρήγα: Οι ιστορίες

Ο Ρήγας, η Χάρτα, τα σύμβολα και οι συμβολισμοί

Ο Ρήγας ήταν ένας άνθρωπος με αξιοσημείωτη ευρυμάθεια, παρόλο που δεν είχε φοιτήσει συστηματικά σε κάποια σχολή, ούτε είχε ακολουθήσει συγκεκριμένη επιστήμη. Το μόνο που ξέρουμε με βεβαιότητα για τις σπουδές του είναι ότι φοίτησε σε ένα από τα καλύτερα ελληνικά σχολεία, το Ελληνομουσείο της Ζαγοράς, ενώ υπάρχει και κάποια πληροφορία ότι πριν πάει στην Κωνσταντινούπολη πέρασε ένα διάστημα μελέτης στις βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους – στη Μονή Βατοπεδίου και, ίσως, στην Αθωνιάδα Σχολή. Παρόλα αυτά, γνωρίζουμε ότι στην Κωνσταντινούπολη έφτασε πολύ νέος, σύντομα μπήκε στους κύκλους των Φαναριωτών και έγινε γραμματικός (γραμματέας) σημαντικών προσωπικοτήτων¹. Φαίνεται ότι ήταν ένας άνθρωπος πολύ χαρισματικός, μιλούσε πέντε γλώσσες και είχε εξαιρετικό επικοινωνιακό χάρισμα. Ο Χριστόφορος Περραιβός, που τον είχε γνωρίσει σε νεαρή ηλικία, τον περιγράφει: «Τα δε ψυχικά του προτερήματα ήσαν τα εξής χαρίεις, νοημονέστατος, ζωηρός εκ φύσεως, ετοιμόλογος, φιλόπονος, ολιγαρκής, συμπαθής· φέρων δε την πειθώ εις τα χείλη ειλκυε πάντας εις τας συμβουλάς του, δεν εσέβετο την καταγωγήν, αλλά την διαγωγήν του Έλληνας, ήλεγχε μάλιστα πολλάκις τους επί λαμπρά οικογενεία, ή πόλει σεμνυνομένους, κακοήθεις δε όντας»². Προφανώς, στην ανάπτυξη των χαρισμάτων του βοήθησε πολύ το γεγονός ότι βρέθηκε να εργάζεται στα ανώτερα κυβερνητικά κλιμάκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε είχε πρόσβαση στο παρακμασμένο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, με όλα τα προβλήματά του, αλλά και ότι κατείχε άμεση γνώση των νέων ιδεών που έρχονταν από την Ευρώπη του Διαφωτισμού. Εντάχθηκε εξάλλου, και στις Παραδουνάβιες και στη Βιέννη, σε κύκλους λογίων, Ελλήνων και ξένων (όπως ήταν, π.χ., ο κύκλος του Καταρτζή και του Μοισιόδακα), αλλά και δημιούργησε τον δικό του κύκλο φίλων και συνεργατών, μερικοί από τους οποίους ήταν εξαιρετικά μορφωμένοι και ανέπτυξαν αργότερα αξιόλογη δράση (π.χ. ο Γεώργιος Βεντότης και ο Γεώργιος Σακελλάριος). Σε πρόσφατες μελέτες έχει επισημανθεί ότι το εύρος της προσωπικότητας του Ρήγα προκάλεσε στους μελετητές του (και τους συγχρόνους του), αν μη τι άλλο, έντονα συναισθήματα θαυμασμού, αποστροφής, ηρωοποίησης ή απαξίωσης: έχει χαρακτηριστεί από «φλογερός» επαναστάτης και μάρτυρας της ελευθερίας έως και γραφικός, επιτόλαιος και υπερβολικά ρομαντικός, μη ρεαλιστής, απατεώνας, ήδη από τους συγχρόνους του. Όπως και να έχει, το γεγονός είναι ότι πρόκειται για μια χαρισματική προσωπικότητα, που δραστηριοποιήθηκε σε πολλά επίπεδα, ένας άνθρωπος της δράσης, αλλά και των γραμμάτων³.

Όταν καταπιάνεται ο Ρήγας με τη δημιουργία της *Χάρτας*, έχει ήδη εκδώσει μια σειρά βιβλίων (μεταφράσεις από τα γαλλικά) ποικίλου περιεχομένου: ερωτικά διηγήματα, ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο, μία θεατρική τριλογία, μία φυσική ιστορία, ένα ταξιδιωτικό χρονικό στην αρχαία Ελλάδα και το ανέκδοτο *Πνεύμα των Νόμων* του Μοντεσκιέ. Δεν μπορεί κανείς παρά να προσέξει την ποικιλία στο περιεχόμενο των έργων του,

¹ Όπως του Αλέξανδρου Υψηλάντη (που ήταν παππούς του συνώνυμου Υψηλάντη της Επανάστασης και Μέγας Δραγουμάνος της Υψηλής Πύλης) και, στη συνέχεια, του Νικόλαου Μπραγκοβάνου (1787-88), του Νικόλαου Μαυρογένη (1790) και του Χριστόδουλου Κιρλιάνου (1790).

² Χ. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, 1860, Εν Αθήναις: Τύποις και αναλώμασι Π. Δ. Σακελλαρίου. Διαδικτυακά: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/8/0/metadata-70-0000267.tkl>.

³ Ο Γιώργος Τόλιας εύστοχα χαρακτηρίζει τον Ρήγα έναν ιστορικό γρίφο, δύσκολο να ενταχθεί σε ένα ερμηνευτικό σχήμα, λόγω του πλήθους και της ποικιλίας των αντιθέσεων που παρουσιάζει: ανάμεσα στη *βιωματική προσέγγιση* του έργου του και τη *διανοητική εργασία του χαρτογράφου*, ανάμεσα στον *ενθουσιώδη, αποφασιστικό και γρήγορο άνθρωπο της δράσης* και τον *μεθοδικό, αργό συλλέκτη γεωγραφικών και ιστορικών δεδομένων που με σχολαστική ακρίβεια εντάσσονται στον χάρτη [...] της διαρκούς και άβολης για τον αναλυτή συνύπαρξης στοιχείων ψυχολογικών και ιδεολογικών, παραδοσιακών και νεωτερικών, λόγων και λαϊκών...* Βλ. Γ. Τόλιας, «Αποχαιρετισμός στο Γένος: Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)», *Χάρτα της Ελλάδος*, Ν. Κ. Κομνηνός (επιμ.), 2010, Αθήνα: Μέλιανδρος, σελ. . 11.

χαρακτηριστικό κι αυτό των πολλών ενδιαφερόντων, αλλά και της αντίληψης του Ρήγα για τον ιδανικό μορφωμένο πολίτη, που διαθέτει σφαιρική γνώση του κόσμου και της Ιστορίας. Οι επιλογές του, όσον αφορά το εκδοτικό του πρόγραμμα, αντικατοπτρίζουν δύο αρχές που χαρακτηρίζουν εξάλλου όλο τον 18^ο αι.: τον ορθολογισμό του Διαφωτισμού και την ευαισθησία του (προ)Ρομαντισμού⁴. Τα βιβλία, όμως, όσο μεγάλη ανάπτυξη κι αν γνωρίζει η ελληνική παιδεία κατά τον 18^ο αι., εξακολουθούν να έχουν περιορισμένο κοινό αναγνωστών, κυρίως μεταξύ των εύπορων Ελλήνων της Διασποράς και των μορφωμένων λογίων ή σπουδαστών στα ελληνικά σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ακολουθεί η εικόνα του Μεγαλέξανδρου και η *Χάρτα*, έργα «εικονογραφημένα» και μετά, τα Επαναστατικά έργα (ο Θούριος, τραγούδι που απομνημονεύεται εύκολα, το Σύνταγμα και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κείμενα πολιτικά, και τελικά η Επαναστατική Προκήρυξη), που καλούν καθαρά στη ριζοσπαστική δράση και τα οποία είναι και τα μόνα που τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν κρυφά.

Υπάρχει ένα μοτίβο, στον πρόλογο του έργου *Φυσικής απάνθισμα*, που συνοψίζει όλη την κοσμοθεωρία του Ρήγα: «... δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα, **όσον το επ' εμοί**» («όσο μου αναλογεί, όσο περνάει από το χέρι μου»). Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας ανήκε στην εξαιρετικά προνομιούχα ελίτ των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που μπορούσε να απολαύσει σημαντικά προνόμια: εργασία, μόρφωση, μετακίνηση, επαφή με τη νεωτερικότητα, δημιουργία περιουσίας, ακόμα και με τους υπερβολικούς περιορισμούς της εποχής του. Θα μπορούσε να απολαύσει τα προνόμια αυτά χωρίς να διακινδυνεύσει τη θέση του, χρηματοδοτώντας π.χ. ελληνικά σχολεία και εκδόσεις. Παρόλα αυτά, συλλαμβάνει και επεξεργάζεται ένα επαναστατικό σχέδιο, αρκετά καλά δομημένο, απ' ό,τι φαίνεται: Συμβάλλουμε στην πνευματική αναγέννηση του Γένους μαθαίνοντας με τρόπο εύληπτο την ιστορία και το παρελθόν μας, βρίσκουμε άξιους συμμάχους μεταξύ των προσδευτικών και μορφωμένων Ευρωπαίων, δημιουργούμε ένα όραμα ρεαλιστικό και πραγματοποιήσιμο για το νέο κράτος που θέλουμε να φτιάξουμε, καλλιεργούμε τη συνείδηση του πολίτη που συμμετέχει στα κοινά και παράλληλα οργανώνουμε την Επανάσταση.

Όταν λοιπόν ο Ρήγας εργάζεται στη *Χάρτα*, βρίσκεται στο σημείο εκείνο της δράσης του που αφορά την πνευματική αφύπνιση του Γένους μέσα από τη μόρφωση και τη δημιουργία ενός οράματος, της ιδέας για την οποία πρόκειται να ακολουθήσει ο Αγώνας: η δημιουργία μιας δημοκρατικής Πολιτείας με ενεργούς πολίτες, χωρίς καμία διάκριση γένους, γλώσσας, φυλής και θρησκείας, με ισονομία, ελευθερία και δικαιοσύνη. Και η επιλογή του να χρησιμοποιήσει έναν χάρτη για να μεταφέρει το όραμα αυτό δείχνει ότι είχε κατανοήσει μία από τις βασικές ιδιότητες των χαρτών, δηλαδή την ιδιότητά τους να μεταφέρουν με τρόπο εύληπτο και άμεσο μεγάλη ποσότητα πληροφορίας, σε ένα είδος «οπτικού καταγισμού», χάρη στην ευρεία χρήση συμβόλων. Ταυτόχρονα, είχε κατανοήσει μια «μαγική», «μεταφυσική» ιδιότητά τους: να δίνουν μορφή στους τόπους της φαντασίας μας, να παίρνουν τις μακρινές, ιδεατές πολιτείες που υφίστανται στον αόριστο, χωρίς όρια κόσμο της φαντασίας και να τις «γειώνουν», να τους προσφέρουν υλική, συνδεδεμένη με τον παρόντα κόσμο υπόσταση⁵. Και όλα αυτά χάρη στην εκτεταμένη χρήση συμβόλων και κωδίκων, που αποκωδικοποιούνται εύκολα ή με περισσότερη προσπάθεια, ανάλογα με την εξοικείωση του αναγνώστη με τους χάρτες.

Πρέπει εδώ να πούμε ότι η σύγχρονη χαρτογραφία αντιλαμβάνεται τον χάρτη ως μία «οπτική γλώσσα μέσω της οποίας εκφράζονται συγκεκριμένα συμφέροντα, δόγματα, ακόμη και κοσμοθεωρίες», στην οποία οι συμβολικές αξίες παίζουν πρωτεύοντα ρόλο⁶. Αλληγορικές μορφές, εμβλήματα και κώδικες συναντάμε στους χάρτες ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αι., ενώ η χρήση τους συνδέεται «με την ανάπτυξη της οπτικής παιδείας και τον όλο και ισχυρότερο ρόλο της εικόνας στους τρόπους επικοινωνίας των μορφωμένων στρωμάτων των

⁴ Το έργο του [...] κατακλύζεται εναλλάξ τόσο από την προρομαντική ευαισθησία όσο και από τα μαχητικά, διαφωτιστικά ιδεώδη της νεωτερικότητας, της εκκοσμίκευσης, της παιδείας, της εκλαϊκευσης της γνώσης και του εκσυγχρονισμού των κοινωνικών δομών. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, 2000, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, τ. 4, «Νέος Ανάχαρσις», Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια Α. Αβραμέα, σελ. 49.

⁵ Οι χάρτες των φανταστικών, ιδεατών πολιτειών αποτελούν ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην ιστορία της χαρτογραφίας. Υπήρξαν ιδιαίτερα αγαπητοί στους λόγιους ευρωπαϊκούς κύκλους, ήδη από την εποχή του Sir Thomas More (1478-1535), που συμπεριέλαβε στις πρώτες εκδόσεις της *Ουτοπίας* τους χάρτες της ιδανικής νήσου.

⁶ J.B. Harley, "Meaning and Ambiguity in Tudor Cartography", S. Tyacke (ed.), *English Map-Making 1500-1650: Historical Essays*, 1983, Λονδίνο: British Library.

νεότερων χρόνων. Οι εικόνες αυτές επιτελούν σύνθετους ρόλους, καθώς καθοδηγούν την ανάγνωση του χάρτη με κριτήρια πολιτιστικά, κοινωνικά και πολιτικά»⁷.

Κι αυτό, γιατί το κοινό στο οποίο απευθύνεται ο Ρήγας με τη *Χάρτα* είναι ευρύτατο: τη *Χάρτα* θα την δουν στην Ευρώπη οι μορφωμένοι φιλέλληνες και Έλληνες λόγιοι, θα την επιδείξουν οι εύποροι έμποροι της Διασποράς ως αντικείμενο κύρους στα σαλόνια τους, θα την αξιοποιήσουν οι δάσκαλοι στα ελληνικά σχολεία, θα την δουν ακόμα και αγράμματοι αγρότες στα καφενεία (γι' αυτό την στέλνει σε κιβώτια μαζί με τα Επαναστατικά του έργα στην υπόδουλη Ελλάδα, όταν προετοιμάζεται να επιστρέψει στον Μοριά – είναι τα κιβώτια που στοιχειοθέτησαν τις κατηγορίες της προδοσίας όταν τα ανακάλυψε η αυστριακή αστυνομία). Οπότε, όταν δουλεύει τη *Χάρτα*, ο Ρήγας αποφασίζει να κάνει ευρύτατη χρήση συμβόλων και κωδίκων, κάποια από τα οποία είναι εύκολα αναγνωρίσιμα, ενώ άλλα τα αντιλαμβάνεται ένας έμπειρος αναγνώστης. Να έχουμε βέβαια και υπόψη ότι η *Χάρτα* λειτουργεί μεν ως αυτόνομο έργο, η επικοινωνιακή της δύναμη όμως πολλαπλασιάζεται αν την διαβάσει κανείς σε συνδυασμό με τον *Νέο Ανάχαρση*, στον οποίο παρατίθενται πολλές παράλληλες «ιστορίες» από την περιήγηση στην αρχαία Ελλάδα και συχνά γίνονται παραπομπές στη *Χάρτα*⁸.

Τι εννοούμε, λοιπόν, όταν λέμε «σύμβολα» στον χάρτη:

- **Εικονογράφηση:** Γύρω από τον τίτλο («καρτούς») στο φ. 4 της *Χάρτας*, έχουμε διακόσμηση με παραστάσεις επιμελώς επιλεγμένες, με πολύ έντονους συμβολισμούς. Σε γενικές γραμμές, οι ιστορίες εδώ αναφέρονται στον τρόπο ζωής των αρχαίων και στα στοιχεία εκείνα που συνιστούν την πρόοδο: ανάπτυξη επιστημών αλλά και εμπορίου, κινητικότητα, νεωτερικότητα, σχέση με τη θάλασσα, ταξίδια, προάσπιση δημοκρατικών ιδεωδών, αναφορές στην κλασική αρχαιότητα. Συμβολικές παραστάσεις υπάρχουν και στο φ. 1, την επιτεδογραφία της Κωνσταντινούπολης.
- **Γλώσσα λόγια – γλώσσα δημώδης:** Ο Ρήγας γνωρίζει εξαιρετικά καλά την αρχαίζουσα, η γλώσσα που χρησιμοποιεί όμως στα βιβλία του, όπως και στη *Χάρτα*, είναι η απλή δημώδης, ώστε να γίνεται κατανοητή από το ευρύ κοινό – που οι περισσότεροι λόγιοι της εποχής ομιλούν, αλλά αποφεύγουν να χρησιμοποιούν στον γραπτό λόγο. Τα περισσότερα σχόλια, π.χ., είναι γραμμένα σε απλή γλώσσα (π.χ. το σχόλιο για τον Όμηρο δίπλα στη νήσο Ίο κ.ά.). Δικαιολογεί την επιλογή του με τη φράση: «Η αιτία όπου μετεχειρίσθην απλούν ύφος, ήτον διά να μην προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού [δηλ. της αρχαίζουσας γλώσσας] εις τους άλλους εκείνο οπού ο ίδιος έπαθα σπουδάζωντας». Παρόλα αυτά, σε διάφορα σημεία στη *Χάρτα* εντάσσει πολύ έξυπνα και διάφορα επιγράμματα (προς την Αρτέμιδα των Εφεσίων, προς την Κωνσταντινούπολη, προς την Ηρώ και τον Λέανδρο) σε άψογη αρχαίζουσα, ώστε να προσεγγίσει και τους πιο αυστηρούς λογίους.
- **Επιτεδογραφίες:** Στη *Χάρτα* εντάσσονται δέκα επιτεδογραφίες, δηλαδή τοπογραφικά σχέδια και όψεις σημαντικών πόλεων ή τοποθεσιών της αρχαιότητας, επτά από τις οποίες (Πλαταιές, Σαλαμίνα, Αθήνα, Σπάρτη, Θερμοπύλες, Δελφοί, Ολυμπία) προέρχονται από τον γαλλικό άτλαντα του Barbié du Bocage⁹ που συνόδευε τη γαλλική πρώτη έκδοση του *Νέου Ανάχαρση*. Ο άτλαντας του Barbié είναι ένας πλήρης άτλας της αρχαιότητας, έχει πάνω από 50 τοπογραφικά σχέδια και όψεις αρχαίων πόλεων, που βασίζονται συχνά σε περιγραφές αρχαίων συγγραφέων (π.χ. Πausanίας), μια και οι περισσότερες δεν είχαν αποκαλυφθεί τότε από ανασκαφές. Σε αυτές προστίθενται οι επιτεδογραφίες της

⁷ Γ. Τόλιας, «Αποχαιρετισμός στο Γένος...», ό.π., σελ. 53.

⁸ Το βιβλίο του Jean-Jacques Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire* (Παρίσι 1787), αναφέρεται σε μια φανταστική περιήγηση ενός νεαρού Σκύθη στην αρχαία Ελλάδα, υπήρξε best seller της εποχής και μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Στα ελληνικά, οι τρεις πρώτοι τόμοι μεταφράστηκαν από τον Γ. Σακελλάριο, ο τέταρτος από τον Γ. Βεντότη και τον Ρήγα και οι υπόλοιποι, μετά τη σύλληψη του Ρήγα, από άλλους μεταφραστές, κυρίως τον Δ. Νικολίδη.

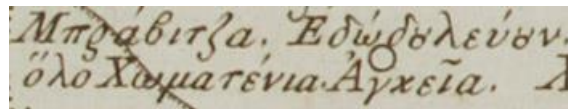
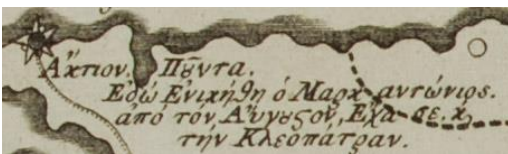
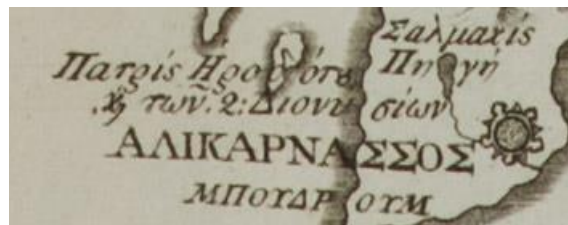
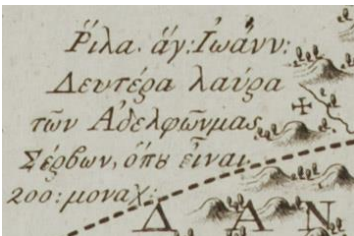
⁹ J.-D. Barbié du Bocage, *Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce relatifs au voyage du jeune Anacharsis, précédé d'une analyse critique de cartes*, 1788, Παρίσι: De bure aîné.

Κωνσταντινούπολης¹⁰, του Σεραγιού¹¹ και των Φερών και οι όψεις της Κωνσταντινούπολης και των Δελφών¹². Ο Ρήγας μεταφράζει επιλεκτικά, προσθέτει σχόλια κ.λπ. Είναι προφανές ότι η επιλογή δεν είναι τυχαία· οι πόλεις αυτές έχουν ειδικό βάρος και εξυπηρετούν τη μετάδοση συγκεκριμένων μηνυμάτων κάθε φορά, ενώ ταυτόχρονα προκαλούν και το ενδιαφέρον των μορφωμένων λογίων, Ελλήνων και φιλελλήνων της εποχής: Ποιος δεν έχει γοητευτεί, π.χ., από τους Ολυμπιακούς Αγώνες ή δεν γνωρίζει τις μάχες των Θερμοπυλών και των Πλαταιών;

Επικοινωνιακούς συμβολισμούς μπορούμε να ανιχνεύσουμε ακόμα και στη **θέση** στην οποία τοποθετούνται κάποιες επιπεδογραφίες. Δεν είναι τυχαία, π.χ., η τοποθέτηση της Αθήνας στην τιμητική θέση δίπλα στον τίτλο, ούτε η τοποθέτηση του Βελεστίου κοντά στην Αθήνα – πρόκειται για ένα τρυκ πρόκλησης της προσοχής του αναγνώστη.

- Επιπλέον πληροφορία: **σχόλια** δίπλα σε τοπωνύμια. Ο Ρήγας συνηθίζει σε πολλά σημεία στη *Χάρτα* να καταγράφει διάφορα σχόλια που αφορούν ιστορικά γεγονότα ή αναφέρονται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Γενικά, δεν υπάρχει κάποιο σύστημα (δεν επιλέγει π.χ. μόνο μάχες), ενώ τα σχόλια του υποδεικνύουν μάλλον την ευρυμάθεια και τα πολλά του ενδιαφέροντα. Είναι ένας πολύ έξυπνος τρόπος για επιπλέον πληροφορία, μία πρακτική που χρησιμοποιείται περιορισμένα μέχρι τότε στη χαρτογραφία και εξακολουθεί να είναι σε χρήση –προσαρμοσμένη φυσικά στις σημερινές δυνατότητες– σε πολλούς σύγχρονους χάρτες (π.χ. οι χάρτες του *National Geographic* ή τα παράθυρα του Google Earth).

Τα ιστορικά και μυθολογικά σχόλια τοποθετούνται δίπλα σε συγκεκριμένα τοπωνύμια και αφορούν γεγονότα της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής κυρίως ιστορίας, σχόλια για τα οποία σαφώς αντλεί από σχετικά βοηθήματα, όπως αυτά που ήδη έχουν αναφερθεί, αλλά και σύγχρονα συμβάντα: τόποι γέννησης επιφανών προσώπων, ιστορικές μάχες και σημαντικά μνημεία της αρχαιότητας, συνθηκολογήσεις της Πύλης και κινήματα, πληροφορίες για τις φυσικές πρώτες ύλες ή τη βιοτεχνική παραγωγή κ.ά.

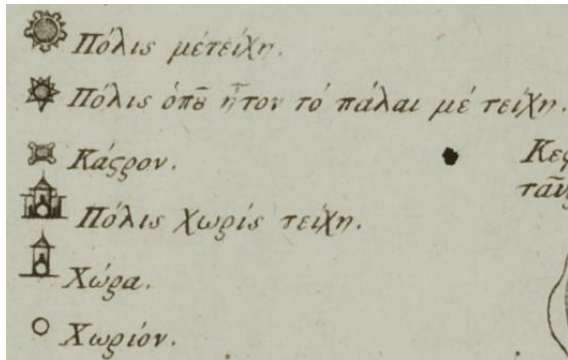
¹⁰ Ο J.-H. Ubicini προτείνει ως πρότυπο για την επιπεδογραφία της Κων/πολης το έργο *Voyage pittoresque en Grèce* του Choiseul-Gouffier (βλ. J.-H. A. Ubicini, "La Grande Carte par Rhigas", *Révue de Géographie*, 1881, dixième livraison), ενώ ο Γ. Λάιος ένα τοπογραφικό σχεδιάγραμμα του Βοσπόρου του J. A. Zisla, το 1770. Βλ. επίσης τις περιγραφές των επιπεδογραφιών στο Γ. Λάιος, «Οι Χάρτες του Ρήγα: Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, 1960, τ. 14., :231-312, καθώς και την αξιολόγηση της επιπεδογραφίας της Κωνσταντινούπολης και των Φερών ως ένα εκ των «κορυφαίων επιτευγμάτων του Ρήγα», στο Λ. Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής: Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, 2003, Αθήνα: Στοχαστής.

¹¹ Ο Λάιος, *ό.π.*, :245, προτείνει ως πηγή για το τοπογραφικό του Σεραγιού ένα σχέδιο των J.B. Aubert και P.F. Tardieu του 1785 με τίτλο *Plan du Sérail, écrit par J.B. Aubert, gravé par P.F. Tardieu...*

¹² Το πανοραμικό σχέδιο της Κωνσταντινούπολης προέρχεται από χάρτη του T. C. Lotter, *Plan von Costantinopel, mit der umliegenden Gegendm und des Canals vom Schwarzen Meer...*, Αυγούστα 1770, με την προσθήκη ελληνικών τοπωνυμίων και του ελεγεϊακού δίστιχου. Βλ. Γ. Τόλιας, «Αποχαιρετισμός στο Γένος...», *ό.π.*, :31.

- Τοπωνύμια με πολλαπλές ονομασίες:** Ο Ρήγας μάς προσφέρει ένα σύντομο μάθημα Ιστορίας για κάθε τόπο, απλώς παραθέτοντας το αρχαίο, το μεσαιωνικό και το σύγχρονο όνομα σε κάθε σημείο στη *Χάρτα*. Η *Χάρτα* περιλαμβάνει 5.842 τοπωνύμια για 4.746 τοποθεσίες. Για την ορθή ταύτιση των πληροφοριών, την ορθή τοποθέτηση των αρχαίων τοπωνυμίων στον χάρτη, την ορθή εκφορά και την ταύτιση με τα αρχαιότερα, νεότερα και σύγχρονα τοπωνύμια, ο Ρήγας χρησιμοποιεί βοηθήματα που κυκλοφορούσαν τότε (π.χ. η *Γεωγραφία* του Μελετιίου) και συνδυάζει ποικίλες πηγές. Πρόκειται για την προσφιλή εκείνη την εποχή μέθοδο της «συγκριτικής γεωγραφίας», της σύγκρισης και επεξεργασίας δηλαδή των ποικίλων πηγών, χαρτών και βιβλίων, ελληνικών και ξένων. Χαρακτηριστικό που συνδέεται με το επόμενο...
- ...ενιαίος χώρος και χρόνος:** Δεν σημειώνονται σύγχρονα σύνορα στον χάρτη, εκτός από τα όρια των ρωμαϊκών επαρχιών και τοπαρχιών. Ομοίως, σημειώνονται αδιακρίτως πόλεις, λαοί και μνημεία που μπορεί να μην υπάρχουν πια στη σύγχρονη πραγματικότητα. Ειδικά για τις πόλεις, η διάκριση γίνεται χάρη στα σύμβολα που εξηγούνται στο υπόμνημα: *Πόλις με τείχη / πόλις οπού είχε στην αρχαιότητα τείχη* κ.ο.κ.
- Νομίσματα:** Στη *Χάρτα* απεικονίζονται διάσπαρτα 162 νομίσματα, αρχαία και μεσαιωνικά, που συνοδεύονται με σχόλια και πληροφορίες για τις παραστάσεις των δύο πλευρών, το υλικό και τον τόπο προέλευσης. Όμως, τα νομίσματα δεν περιορίζονται σε διακοσμητικό ρόλο, αλλά καταλαμβάνουν θέση μέσα στον χάρτη, ανεξάρτητα από τη συνάφειά τους με τον τόπο όπου τοποθετούνται. Εφόσον απευθυνόταν σε κοινό απλών ανθρώπων, των οποίων το ενδιαφέρον προσπαθούσε ο Ρήγας να αφυπνίσει, τα νομίσματα μπορεί να ήταν και ένα τρυκ πρόκλησης της προσοχής, σε πολλά επίπεδα: το νόμισμα αντιπροσωπεύει τη δόξα και την ισχύ των προγόνων. Η έκδοση νομίσματος ήταν προνόμιο των ελεύθερων και εύρωστων πολιτειών και κρατών, από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του, πράγμα που γνωρίζουν καλά οι λόγιοι, Έλληνες και φιλέλληνες. Οι λόγιοι αναγνωρίζουν τη σημασία των νομισμάτων ως αντικειμένων της επιστήμης (βλ. την αναφορά στον τίτλο της *Χάρτας* ότι τα νομίσματα περιλαμβάνονται «δίκην αρχαιολογίας»). Η πληθώρα των νομισμάτων αντιπροσωπεύει επίσης την προοπτική της οικονομικής αναγέννησης, μετά την Επανάσταση: από τη θέα και την πληθώρα τους συγκινούνται οι έμποροι και οι ναυτικοί, αλλά και οι απλοί άνθρωποι που βρίσκουν νομίσματα στα χωράφια τους κατά τις αγροτικές εργασίες¹³. Επιπλέον, κάθε ένα νόμισμα αφηγείται μια ιστορία: απεικονίζει μία θεότητα, έναν ήρωα, το έμβλημα μιας πόλης ή έναν μύθο, δίνοντας έτσι την ευκαιρία σε κάθε δάσκαλο να μιλήσει για τις αντίστοιχες ιστορίες στους μαθητές του.
- Γραφιστικά και χαρτογραφικά χαρακτηριστικά: μέγεθος,** γεωγραφικό παράθυρο, λέτερινγκ, σημειακά και γραμμικά σύμβολα. Το μέγεθος του χάρτη, per se, έχει έντονο συμβολισμό: Οι περισσότεροι χάρτες της εποχής έχουν διαστάσεις έως 50x70 εκ., σύμφωνα και με τις εκτυπωτικές δυνατότητες των τυπογραφείων. Ο Ρήγας επιλέγει να δημιουργήσει έναν χάρτη μεγάλων διαστάσεων για να έχει άπλετο χώρο να σημειώσει όλη την επιπλέον πληροφορία που θέλει να συμπληρώσει (ένας χάρτης 1x1 μ. με όλη αυτή την πληροφορία θα ήταν εξαιρετικά δυσανάγνωστος), και για λόγους ευχρηστίας (κάθε φύλλο μπορεί να μελετηθεί αυτόνομα από τον χρήστη), αλλά και για να δημιουργεί ο χάρτης συναισθήματα δέους στο κοινό, άμα τη εμφανίσει, αν τον δει αναρτημένο στις συνολικές του διαστάσεις, 2x2 μ.! Η ποικιλία στις γραμματοσειρές επίσης έχει τη συμβολική της σημασία (βλ. π.χ. στα τοπωνύμια), ενώ το Υπόμνημα μας εξηγεί αναλυτικά αρκετά από τα σημειακά και γραμμικά σύμβολα που χρησιμοποιούνται στον χάρτη.

¹³ Ε. Λιβιεράτος, *25 αιώνες χαρτογραφίας και χαρτών: Μια περιήγηση από τους Ίωνες στον Πτολεμαίο και τον Ρήγα*, 2007, Θεσσαλονίκη: Ζήτη,σελ. 254.

- **Επιμελημένη έκδοση:** Δεν πρόκειται για μια φτηνή έκδοση! Η Χάρτα έχει τυπωθεί σε ακριβό χαρτί «τύπου Ελέφας», σε γνωστό τυπογραφείο της εποχής, που διακρίνεται για τις επιμελημένες δουλειές του, και επίσης ο Ρήγας συνεργάζεται με γνωστό χαράκτη της εποχής, τον Mueller, η συμβολή του οποίου είναι πολύ σημαντική στο να έχουμε ωραίο και ευανάγνωστο αποτέλεσμα. Η τιμή της Χάρτας ήταν πολλαπλάσια σε σύγκριση με τα βιβλία (24 αυστριακά φιορίνια, όταν ένα καλό βιβλίο κόστιζε 2-4 φιορίνια), ενώ ένα μέρος των αντιτύπων επιχρωματίστηκε (στο χέρι, κατά τις συνθήκες της εποχής), αυξάνοντας έτσι την καλλιτεχνική τους αξία. Είναι μια έκδοση πολυτελείας, που στέκεται ισάξια με τις καλύτερες εκδόσεις της εποχής σε μια ευρωπαϊκή βιβλιοθήκη, άρα μαρτυρά την πρόοδο του Γένους και προσδίδει κύρος και στον δημιουργό και στο περιεχόμενό της.

Βασικές αρχές που διέπουν τις ιστορίες που επιλέγει ο Ρήγας να συμπεριλάβει στη Χάρτα:

- Γνώση της ιστορίας και του παρελθόντος, με τρόπο εύληπτο και άμεσο.
- Η Ελευθερία ως αγαθό, κίνητρο και τρόπος ζωής σε προσωπικό, συλλογικό και κοινωνικό επίπεδο.
- Δημιουργία συνείδησης ελεύθερου ανθρώπου και ενεργού πολίτη.
- Δημιουργία του οράματος και της επιθυμίας να ζήσουμε ελεύθεροι, γιατί η Ελευθερία φέρνει προκοπή, πρόοδο, καλύτερη ζωή, αφθονία και ευημερία σε συλλογικό και προσωπικό επίπεδο.
- Πουθενά απευθείας προτροπή για επανάσταση και ανατροπή – αντ' αυτού, καλλιέργεια πνεύματος, πρότυπα ελεύθερης ζωής, δημιουργία ονείρου και προσδοκίας.
- Έμφαση στα ενοποιητικά στοιχεία μεταξύ των Ελλήνων, και μεταξύ Ελλήνων και άλλων λαών (Σέρβοι, Αρβανίτες...).
- Παραλληλισμός των ιστορικών γεγονότων με τη σύγχρονη πραγματικότητα: γι' αυτό επιλέγει πολλές ιστορίες από την ελληνική ιστορία και μυθολογία, στις οποίες οι Έλληνες βρέθηκαν να πολεμούν και να νικούν κατά πολύ υπέρτερές τους ασιατικές δυνάμεις (Περσικοί πόλεμοι, Μ. Αλέξανδρος, Ηρακλής και Αμαζόνα, Αργοναύτες...).
- Η διαρκής πάλη Ανατολής και Δύσης, με πιο πρόσφατη έκφασή της την αντίθεση ανάμεσα στο ελληνορωμαϊκό, κλασικιστικό, ορθολογικό πνεύμα και τον οθωμανικό δεσποτισμό.
- Επαφή με την πραγματικότητα, αλλά με αισιόδοξο πνεύμα: οι καταστροφές του πολέμου δεν θα κρίνουν την καλή έκβαση της υπόθεσης (Θερμοπύλες, Δευκαλίων και Πύρρα).
- Έμφαση στα στοιχεία εκείνα που από τους αρχαίους χρόνους στηρίζουν, ειδικά για τον ελληνισμό, την πρόοδο: νεωτερικότητα, κινητικότητα, εμπόριο (κυρίως θαλάσσιο, εξ ου η συχνή αναφορά σε καράβια και θαλασσινές περιπέτειες), πνευματική καλλιέργεια, επαφή με άλλους λαούς.
- Όχι μονομερής προσέγγιση των στοιχείων που συνιστούν την πρόοδο. Συχνά, ο Ρήγας χρησιμοποιεί έννοιες που λειτουργούν συνδυαστικά, σε δίπολα: π.χ. Σπάρτη και Αθήνα, πόλεμος και ειρήνη, πνευματική καλλιέργεια και ένοπλη δράση, καλλιέργεια των Επιστημών και των Τεχνών,

δραστηριοποίηση στα Γράμματα αλλά και στο Εμπόριο, ελευθερία ατομική και ελευθερία συλλογική κ.ο.κ.

- Ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα είναι δύσκολος. Αλλά άνισες συγκρούσεις έχουν ξαναγίνει στο παρελθόν. Έμφαση στις δυνάμεις που υπήρξαν αποτελεσματικές: ενότητα, ομόνοια, συντονισμένη κίνηση, ήρωες και θεοί δίκαιοι, αρχηγοί από την ελληνική παράδοση (Αλέξανδρος) κι όχι σωτηρία άνωθεν (από τον Θεό) ή έξωθεν (από άλλα κράτη).

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*. Ψηφιακό αντίγραφο του αντιτύπου που φυλάσσεται στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους, Αρ. Τεκμηρίου GRGSA-CSA_PCENGRAVI.01.IT000475.

Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα σωζόμενα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000.

Αρχείο Χαρτογραφικής Κληρονομιάς, *Η Χάρτα του Ρήγα στον ψηφιακό κόσμο*. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές και επιμορφωτικό πρόγραμμα για ενήλικες, www.maplibrary.gr.

Αρχείο Χαρτογραφικής Κληρονομιάς (2018). *Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος: η Εποχή, ο Χάρτης, η Επανάσταση*. Εκπαιδευτικό / ενημερωτικό πακέτο, Συνεργασία ΓΑΚ-IAM-ΑΧΑΚ και ΚΥ. ΓΑΚ ISBN 978-960-87325-3-7.

Κερένυϊ, Καρλ (2017). *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, μτφρ. Δ. Σταθόπουλου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Livieratos, Evangelos (2008). "On the cartography of Rigas Charta", e-Perimtron, Vol. 3, No 3, pp. 120-145, http://www.e-perimtron.org/Vol_3_3/Livieratos_a.pdf.

Παζαρλή, Μαρία Θ. (2014). «Ρήγα Βελεστινλή, "Χάρτα της Ελλάδος": μία χαρτογραφική προσέγγιση». Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών (διδακτορική διατριβή) (CC-BY-SA).

Παζαρλή, Μαρία Θ. (2001). *Ένας «άγνωστος» χάρτης από τη συλλογή της Εθνικής Χαρτοθήκης, πηγή έμπνευσης για τη Χάρτα του Ρήγα*, Εθνική Χαρτοθήκη.

Πέννα, Βασιλική (1998). «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.). Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Τόλιας, Γιώργος (2010). «Αποχαιρετισμός στο Γένος: Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)», στο *Χάρτα της Ελλάδος*, Ν. Κ. Κομνηνός (επιμ.), Αθήνα: Μένανδρος.

Λάιος, Γεώργιος (1960). «Οι Χάρτες του Ρήγα: Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τ. 14., :231-312.

«200 χρόνια της Χάρτας του Ρήγα, 1797-1997», Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Κοζάνη 18 Οκτωβρίου 1997, Χαρτογραφική Επιστημονική Εταιρεία Ελλάδας / Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1998.

Dascalakis A. (1937). *Les œuvres de Rhigas Velestinlis, étude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797 (thèse)*. Paris.

Guiomar, Jean-Yves, Marie-Thérèse Lorain (2006). "La carte de Grèce de Rigas et le nom de la Grèce", *Annales historiques de la Révolution française*, <https://ahrf.revues.org/106?lang=en>.